

Зміст

Про серію «Друзі відкритого суспільства». <i>Едоардо Крізафуллі, Рената Гравіна</i>	7
Лучано Пеллікані — вільний мислитель і друг відкритого суспільства. <i>Едоардо Крізафуллі</i>	11
1. Ленін і Гітлер — дві іпостасі тоталітаризму	44
2. Комунізм — зелотська реакція проти Заходу	76
3. Нацизм — масовий гностичний рух	96
4. Фашизм — недовершений більшовизм	129
<i>Примітки</i>	155

1 Ленін і Гітлер — дві іпостасі тоталітаризму

Ми **очистимо** Росію надовго. Робити це потрібно відразу.

Ленін у листі до Сталіна

Очистити Націю від єврейського духу в платонічній формі неможливо.

Гітлер

1

« **Н**іхто не вірив у війни, революції та перевороти. Все радикальне, все насильницьке вже здавалося неможливим у цю епоху розважливості. Це відчуття надійності було найбажанішою власністю мільйонів, загальним життєвим ідеалом. Лише за такої надійності життя розцінювалося як вартісне, і все ширші кола здобували свою частину цього коштовного скарбу. Спочатку цією перевагою насолоджувалися лише заможні, та поступово до неї долучилися й інші верстви населення; століття надійності <...> зі своїм ліберальним ідеалізмом було щиро переконане, що воно на прямому незворотному шляху до “найкращого з усіх світів”; <...> ця віра в постійний неупинний “прогрес” для тієї епохи була свого роду релігією; у цей “прогрес” вірили навіть дужче, ніж у Біблію, а нові чудеса науки й техніки, здавалося, щодня незаперечно доводили істинність його

Нового Завіту. <...> Соціальна сфера також покращувалася; з року в рік людям надавали нові права, правосуддя провадило справи м'якше й гуманніше, і навіть проблема з проблем — бідність широких мас — уже не здавалася непереборною»¹.

Такими словами Стефан Цвейг у своєму останньому творі описував «світ надійності». Саме цей світ буквально розірвала на шмаття Велика Війна, започаткувавши «жорстоке століття»², як назвав його Луїджі Феніці, століття, упродовж якого планета Земля перетворилася на суцільну бійню та різанину, що велася в ім'я цілковито протилежних просвітницькій думці цінностей; упродовж якого варварськи замордували мільйони людей. Події розгорталися так, немов із якихось глибинних шарів Європи постали жахливі руйнівні сили, налаштовані перетворити засновану на правах і свободах цивілізацію, яку століттями ретельно будували в незліченних експериментах і війнах, на *tabula rasa**. Це видовище сіяло таку сильну тривогу, що Бенедетто Кроче побачив у ньому образ Антихриста, «руйнівника світу, який упивається руйнуванням, якому байдуже, що він не може породити нічого, окрім дедалі стрімкішого процесу власне цього руйнування; негативне, що воліє поводитися як позитивне і в такому бутті поставати вже не як сотворення, а як <...> розсотворення»³.

Цими рядками Кроче висловив метафізичну й zarazом моральну стурбованість, що розгоралася в ньому від споглядання «ідеалу смерті»⁴, яким надихалися два народжені на згарищі Великої Війни тоталітарні рухи: комунізм і нацизм.

Ідея про нацизм і комунізм як два різні види того самого *genus*** , тобто тоталітаризму, *prima facie**** може видатися

* Вискоблена дошка, чиста дошка (лат.).

** Рід (лат.).

*** На перший погляд (лат.).

вельми спотвореним і маніпулятивним історичним судженням, адже перший, нацизм, ставив за мету панування *Herrenrasse** над нижчими расами, тоді як другий, комунізм, постав із ребра Соціалістичного інтернаціоналу й декларував мету «зробити всіх людей братами»⁵. Два антитетичні ідеали: нацистський — злісний, комуністичний — благородний. Утім, неможливо заперечити, що наслідки правління комуністів такі самі, як і наслідки правління нацистів: неосяжні матеріальні та моральні руйнування та ще більш неосяжний устелений трупами шлях. І неможливо заперечити, що пам'ять про Леніна та його спадок так само негативна, як і пам'ять про Гітлера та його спадок. Так «Жовтнева революція завершила свою траєкторію не через поразку на полі бою, а через ліквідацію власними силами всього, що робилося в її ім'я. Радянська імперія під час розпаду показала свою виняткову властивість — вона виявилася наддержавою, яка не була втіленням жодної цивілізації. <...> Її стрімкий розпад не залишив по собі нічого: ані принципів, ані кодексів, ані інституцій, ані навіть історії. Росіяни, як і німці, другий великий європейський народ, що не може надати змісту своєму ХХ століттю»⁶.

Це століття, зрештою, виявилось екзальтованим і водночас нищівним колективним досвідом. Воно не породило нічого, окрім пустки, що потребувала заповнення, та збурило тривожну загадку — загадку налаштованої та запрограмованої на «громадянську війну між урядом і народом»⁷ системи, яка у своїх екстремальних фазах набувала форми «безперервної чистки»⁸. Хоч якими розповідями про криваві тиранії сповнена велика книга історії нашого світу, однак досі нічого подібного там не писалося.

* Раса господарів, раса панів (нім.).

Першопричиною дегенеративного процесу, що сягнув своєї кульмінації під час Великого терору Сталіна, взагалі не можна вважати нігілістичні результати Жовтневої революції, адже ще у марксистській доктрині ці результати закладалися як потенційні спроможності, які врешті-решт було залучено. У доктрині Маркса, як надзвичайно точно зазначив Карл Корш, «акцент ставився винятково на негативістському аспекті, тобто на ідеї, що капіталізм потрібно знищити. Навіть сам вислів “соціалізація засобів виробництва” означав передусім відмову від приватної власності на засоби виробництва. Соціалізм означав антикапіталізм»⁹. Тож поки соціалістичні партії перебували в опозиції, вони могли маскувати негативістський характер марксизму щоденним повторенням ідеї, що «створення нової форми суспільства замість нинішньої — це не щось бажане, а *неминуче*»¹⁰. Коли ж, однак, більшовики здобули владу, відсутність позитивістської програми соціальної реконструкції стала настільки очевидною, що змусила Леніна зробити таке знакове зізнання: «Все, що ми знали, на що нам точно вказували найкращі знавці капіталістичного суспільства, найбільші уми, які передбачили його розвиток, — це те, що перетворення має історично неминуче відбутися за такою-то грубою лінією, що приватна власність на засоби виробництва засуджена історією, що вона лусне, що експлуататори неминуче будуть експропрійовані. Це було встановлено з науковою точністю. І ми це знали, коли брали до своїх рук знамено соціалізму, коли оголошували себе соціалістами, коли засновували соціалістичні партії, коли перебудовували суспільство. Ми це знали, коли брали владу для того, щоб розпочати соціалістичну реорганізацію, але ані форм перетворення, ані темпу швидкості розвитку конкретної реорганізації ми знати не могли. <...> З усіх соціалістів, які про це писали, не можу пригадати жодного

відомого мені соціалістичного твору чи думки видатних соціалістів про майбутнє соціалістичне суспільство, де окреслювалася б та конкретна практична складність, що постане перед робітничим класом, який узяв владу»¹¹. Хоч Маркс і Енгельс позиціонували себе як втілювачі переходу соціалізму «від утопії до науки», проте не змогли означити альтернативну до наявної модель соціальної організації¹². Вони описали буржуазне суспільство як «заселену дикими звірами пустелю»¹³ і пророкували, що таке суспільство приречене історією, а тому місія комуністичної партії — взяти на себе роль «партії-руйнівника»¹⁴, яка «до ноги очистить старий світ примар»¹⁵, здійнявши «всеохопну пожежу [у якій згоріли б] старі європейські інституції»¹⁶. Крім цього, Маркс та Енгельс на повен голос заявили, що єдиний спосіб викоринити «світову корупцію»¹⁷, у яку капіталізм затягнув людство, — це «остання священна війна, після якої прийшло б тисячолітнє Королівство свободи»¹⁸. Вони також проголосили, що революційна громадянська війна втілиться у «боротьбі на знищення та нещадному тероризмі»¹⁹, завдяки яким «з лиця землі зникнуть не лише реакційні класи й династії, а цілі реакційні народи»²⁰.

Програма такого гатунку, воістину пантокластична* програма, без перебільшення, заснована на тих самих нігілістичних принципах, які Гете вкладав у репліку Мефістофеля: «Жодна річ буття не гідна»²¹. У цьому контексті цілком логічно застосувати до комунізму визначення, яке Герман Раушнінг давав нацизму: це «революція нігілізму», яка ставить за мету «повне знищення всього суцього, щоб відкрити шлях

* Пантокластія (від гр. *παν* «все», *κλαστός* «зламаний») — у психіатрії так називають хворобливий імпульс до нищення будь-яких предметів, які перебувають поруч у просторі. Може виявлятися у станах маніакального чи шизофренічного збудження, а також в істеричних реакціях.

до тотального деспотизму (ідея, гідна Шигальова*) на *tabula rasa* тотального звільнення від будь-яких обмежень»²². Аналогії та подібності очевидні: опис мети комуністичної революції, яку нам залишив Троцький, її амбіції та позиціонування у вселенсько-історичному сенсі як «руйнування заради творення» збігається з метою націонал-соціалістичної революції, яку проголосив Гіббельс. Так Троцький стверджував: «Після того як людина раціоналізує, тобто наситить свідомістю і підкорить задуму свій господарський устрій, вона каменя на камені не залишить у нинішньому млявому і наскрізь прогнилому домашньому своєму побуті»²³ — і відлунням до цього звучить Гіббельс: «Подолати старий світ і побудувати новий, зруйнувати, щоб отримати нове творіння, <...> все, до останнього каменя»²⁴.

У словах Троцького й Гіббельса віднаходимо властиву тоталітаризму ключову рису: бажання спричинити мутацію *totius substantiae*** дійсності. Це означає, що тоталітаризм — перманентна, невпинна революція, якою рухає надзвичайної сили радикалізму гібрис***, і, відповідно, таку революцію можна й потрібно називати *сатанинською*²⁵. Адже не дарма сказано: «Бажання імітувати Бога — від диявола»²⁶. Щоб посісти місце Бога в якості [нового] творця світу, потрібно знищити все, що існує. Лише за цих умов можна покласти перед собою «чистий аркуш», як образно висловився Мао Цзедун²⁷, і на ньому писати вже цілковито відмінну від попередньої

* Шигальов — персонаж роману Достоевського «Біси», представлений як автор ідеї про соціалістичну перебудову світу, засновану на тотальному контролі за людьми. У творі він каже: «Виходячи з безмежної свободи, я закінчую безмежним деспотизмом».

** Вся сутність цілком (лат.).

*** Безпідставне насильство, що виникає з пихи або з пристрасті чи зухвалості; зарозумілість, самовпевненість, самолюбство (гр.).